

UOT 94 (479.24)

E.Ə.Hacıyev

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

haciendar55@gmail.com

XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANDA FƏHLƏ HƏRƏKATI VƏ SİNFİ MÜBARİZƏNİN BOLŞEVİK MAHİYYƏTİ

DOI: 10.30546/170899876.72.1.2024.012

Açar sözlər: bolşevik, diktatura, sinfi mübarizə, opponent, tətıl, burjuaziya, proletariat

Məqalədə XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda mütləqiyyətə qarşı gedən sinfi mübarizə, onun əhatə dairəsi, mübarizənin formaları verilməklə bərabər, bu mübarizədə iştirak edən siyasi partiyalar arasında olan fərqlər, onların qarşıdakı inqilabda əldə etmək istədikləri siyasi məqsədlər işıqlandırılır. Eyni zamanda bolşevik ideologiyasının mahiyyəti, onun cəmiyyətin bütün təbəqələri üçün qəbul olunmazlığı əsaslandırılır. Məqalədə Qərbi Avropada kapitalizmin inkişafı ilə Rusiyada olan inkişafın istiqamətində olan fərqli xüsusiyyətlər tarixi materiallar əsasında təhlil olunur, sosialist tipli partiyaların yaranmasının səbəbləri göstərilir. Belə qənaətə gəlinir ki, Rus imperiyasında sosialist tipli partiyalar liberal və milli istiqamətli partiyalardan daha tez yaranmışdır. Çünki yaranmış vəziyyətin dözülməzliyini daha tez dərk edən proletariat sinfi mübarizə səhnəsinə burjuaziya ilə müqayisədə daha tez çıxmışdır.

Э.А.Гаджиев

БОЛЬШЕВИСТСКИЙ ХАРАКТЕР РАБОЧЕГО ДВИЖЕНИЯ И КЛАССОВОЙ БОРЬБЫ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Ключевые слова: большевик, диктатура, классовая борьба, opponent, забастовка, буржуазия, пролетариат

В статье анализируется классовая борьба против абсолютизма в Азербайджане в начале XX века, ее размах, формы борьбы, а также выделяются различия и политические цели между политическими партиями, участвующими в этой борьбе. При этом обосновывается сущность большевистской идеологии, ее недопустимость для всех слоев общества. В статье на основе исторических материалов анализируются особенности развития капитализма в Западной Европе и в России, а также указываются причины возникновения партий социалистического типа. Сделан вывод, что в Российской империи партии социалистического типа возникли ранее, чем либеральные и национально-ориентированные партии. Потому что класс

пролетариата, понявший нетерпимость существующего положения вступил в стадию борьбы раньше, чем буржуазия.

E.A.Hajiyev

THE BOLSHEVIK NATURE OF THE LABOR MOVEMENT AND CLASS STRUGGLE IN AZERBAIJAN AT THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

Keywords: *bolshevik, dictatorship, class struggle, opponent, vikation, the bourgeoisie, proletariat*

In the article, the class struggle against absolutism in Azerbaijan at the beginning of the 20th century, its scope, forms, of struggle are given, as well as the differences and political goals between the political parties participating in this struggle are highlighted. At the same time, the essence of the bolshevik ideology, its inadmissibility for all sections of society is justified. In the article, the different characteristics of the development of capitalism in Western Europe and the direction of development in Russia are analyzed based on historical materials and the reasons for the emergence of socialist-type parties are investigated. It is concluded that in the Russian Empire socialist-type parties emerged earlier than liberal and national-oriented parties. Because the proletariat class which understood the existing situation entered the stage of struggle earlier than the bourgeoisie.

Siyasi opponentin hansı metodlardan istifadə edəcəyini, məqsəd və maraqlarını öyrənmədən ona qarşı səmərəli mübarizə aparmaq qeyri-mümkündür. Bu baxımdan Bakıda fəhlə hərəkatının tarixinə nəzər salmaq zəruridir. Birinci burjua-demokratik inqilabı ərəfəsində Rusiyada və onun milli ucqarı olan Azərbaycanda ilk siyasi partiyalar meydana çıxdı. Rusiyadan fərqli olaraq Qərbi Avropa ölkələrində sosialist tipli partiyalar milli yönümlü partiyalara nisbətən gec yaranmış və həmin ölkələrdə baş verən burjua inqilablarının məntiqi nəticəsi kimi meydana çıxmışdır. Rusiyada isə əksinə, sosialist tipli partiyalar liberal və milli istiqamətli partiyalardan daha tez yaranmışdır.

Kapitalizmin Rusiya və Qərbi Avropa ölkələrində fərqli təkamül yolu keçməsi siyasi partiyaların da yaranmasında fərqlərə səbəb olmuşdur. Qərb ölkələrində iri sənaye istehsalı sisteminin mövcudluğu kapitalizmin uzunmüddətli təkamülünün nəticəsi idi. Rusiyada isə sənaye kapitalizmi xeyli gec, XIX əsrin son rübündə yaranmış, birinci burjua-demokratik inqilabı ərəfəsində başa çatmışdır. Aqrar çevriliş isə yarımçıq olaraq qalmışdır. İri sənaye istehsalının yaranması və sənaye müəssisələrində böyük fəhlə kütlələrinin mərkəzləşdiyi bir şəraitdə Rusiya proletariatu burjuaziya ilə müqayisədə bir sinif kimi daha tez və sürətlə təşkilatlandı. Yaranmış

vəziyyətin ağırlığını və çıxılmazlığını dərk etməkdə olan proletariat sinfi siyasi mübarizə səhnəsinə burjuaziyadan daha tez çıxdı (8, s.68).

XIX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Rusiyada marksist ideyaları yayılmağa başladı. Bu işdə rus inqilabçısı olan G.V.Pelexanovun 1883-cü ildə Cenevrədə yaratdığı “Əmək azadlığı” qrupunun böyük rolu oldu. Qrupun üzvləri K.Marks və F. Engelsin əsərlərini rus dilinə tərcümə edərək Rusiyaya göndərirdilər. Ziddiyyətlərin kəskin şəkildə özünü göstərdiyi Rusiyada Marksın nəzəriyyəsi tədricən tərəfdarlarını tapır və yayılırdı. Rus hökuməti inqilabçılara qarşı kifayət qədər sərt tədbirlər görsə də, onları həbsxanalara salır, Sibirə sürgün edir və s. inqilabi ideyaların yayılmasının qarşısını almağa nail olmur. Həbsxanalardan, sürgündən qayıdan inqilabçılara Rusiyanın mərkəzi şəhərlərində və universitet olan şəhərlərdə yaşamağa icazə verilmirdi. Buna görə də inqilabçıların böyük əksəriyyəti imperiyanın ucqarında yerləşən, lakin böyük sənaye mərkəzi olan Bakıya gəlir, burada fəhlələr arasında inqilabi təbliğat aparırdılar.

Bakıda fəhlə dərnəyinin olması barədə ilk məlumat 1888-ci ilə aiddir (1, s.41). XIX əsrin sonlarında neft amili ilə bağlı yaranan güclü iqtisadi yüksəlişdən sonra Rusiyada, o cümlədən Azərbaycanda XX əsrin əvvəllərində iqtisadi böhran və uzun sürən durğunluq dövrü başladı. Ölkəni kütləvi işsizlik bürüdü və fəhlələrin maddi həyat səviyyəsi aşağı düşdü. Bu da öz növbəsində Bakını fəhlə hərəkatının mərkəzlərindən birinə çevirdi. Dərnəyi mexaniki emalatxananın tokarı İ.Çepernoy təşkil etmişdi. Fəhlələr arasında ixtişaşlar təşkil etdiyinə görə İ.Çepernoy işdən çıxarıldı və Tiflisə getdi. 1898-ci ildə Nobel şirkətinin neftayırma zavodunun, daha sonra Balaxanıda Kokorev şirkətinin fəhlələri dərnəklər yaratdılar (1, s.43).

1898-ci ildə Minsk şəhərində Rusiya sosial-demokrat fəhlə partiyası yaradılır. Partiyanın özəyini Y.V.Pelexanov, V.İ.Lenin, Y.Martov, A.Potresov və başqaları təşkil edirdilər. Lakin hökumət onları dərhal həbs edərək sürgünə göndərirdi (2, s.21).

Bakıda fəaliyyət göstərən fəhlə dərnəklərinin fəaliyyətlərini əlaqələndirmək və onların təbliğat-təşviqat işlərini planauyğun şəkildə qurmaq üçün 1901-ci ildə Rusiya sosial-demokrat fəhlə partiyasının (RSDFP) Bakı Komitəsi yaradıldı (3, s.45). Qeyd olunmalıdır ki, Bakıda marksist ideyalar əsasən qeyri-azərbaycanlılar arasında yayılırdı. Həmin dövrdə RSDFP Bakı Komitəsinin tərkibi Ə.C.Axundov və M.M.Məmməd-yarovdan başqa qeyri-azərbaycanlılardan ibarət idi. Onlar fəhlələri işi dayandırmağa, sahibkarlara və dövlətə qarşı iqtisadi və siyasi tələbləri irəli sürməyə təhrik edirdilər. 1901-ci ildən başlayaraq Bakının sənaye müəssisələrində tətillər hərəkatı qızışmağa başladı. 1902-ci ildə Qara şəhər, Bibi Heybət zavod və mexaniki emalatxanalarında tətillər baş verdi (3, s.31). 1903-cü il iyunun 18-də Bibi Heybətdə mexaniki emalatxanaların fəhlələri

tətil etdilər və əmək haqqının artırılması haqqında tələblər irəli sürdülər. Müdiriyyət əmək haqlarının iyulun 1-dən artırılacağını bildirsə də, deyilənə əməl etmədi. İyulun 4-də tətil bütün müəssisələri əhatə etdi və ümumi tətil xarakteri aldı. Fəhlələr tətil komitəsi yaratdılar. Onlar sahibkarlara verdikləri tələblərdə 8 saatlıq iş günü, həbs olunmuş fəhlələrin azad edilməsi, işdən qovulmuşların geri qaytarılması, əmək haqqının artırılması və s. kimi tələblərini irəli sürdülər.

Belə bir faktı da qeyd etmək lazımdır ki, RSDFP-nin Bakı Komitəsi fəaliyyətinin ilk dövrlərində siyasi mühazirələr, diskussiyalar təşkil etmək və siyasi ədəbiyyatları yaymaqla məşğul idi. Bu işdə Bakıda gizli fəaliyyət göstərən “Nina” mətbəəsi onlara əhəmiyyətli kömək göstərirdi. 1904-cü ilin axırlarına doğru RSDFP-nin Yelizavetpol qrupu təşkilatı cəhətdən formalaşır. Bu qrupun tərkibinə B.Verdiyev, S.Mehmandarov, V.Kalinin, A.Mravyan və başqaları daxil idi. Orup Gədəbəy və Qalakənd mədənlərində, misəritmə zavodlarında, Şamxor və Zəqəm dəmiryolu stansiyalarında çalışan fəhlələr ilə əlaqə yaratmışdı. RSDFP-nin Bakı Komitəsi gizli inqilabi işi dəqiq təşkil edə bilsə də, fəhlələri geniş şəkildə partiya işinə cəlb etmək barədə Mərkəzin göstərişləri olsa da, fəaliyyətlərinin ilk dövrlərində kütləvi təşkilata çevrilə bilmədi. Güclü konspirasiya şəraiti, partiya kadrları, həm də fəhlələr arasında axının (bir yerdən başqa yerə köçmənin - E.H) güclü olması kütləvi təşkilata çevrilməyə mane olurdu.

1903-cü ilin iyul-avqust aylarında Londonda RSDFP-nin II qurultayı keçirildi. Qurultayda partiyanın proqramı və nizamnaməsi qəbul olundu. Gündəlikdə duran bir çox məsələlər ilə bağlı qurultay nümayəndələri arasında fikir ayrılığı meydana gəldi. Lenin tərəfdarları gündəlikdə olan əsas məsələlərdə çoxluq əldə etdiyi üçün onları şərti olaraq bolşeviklər, azlıqda qalanları isə menşeviklər adlandırdılar. Əgər menşeviklər gələcək planda fəhlələrin müttəfiqi kimi burjua sinfini görürdüsə, bolşeviklər fəhlə sinfinin əsas müttəfiqi kimi kəndli sinfini görür, menşeviklərdən fərqli olaraq proletar diktaturasının zəruriliyini irəli sürürdülər. Menşeviklər burjuaziyanın hakimiyyətə gəlişini qanunauyğun hesab edirdilərsə, bolşeviklər isə fəhlə sinfinin hakimiyyətə gəlişini və proletariyatın diktaturasının qurulmasının zəruriliyini irəli sürürdülər. Bolşeviklərin arzuladıqları quruluşda xüsusi mülkiyyət ləğv ediləcəyindən və mülkiyyətdən məhrum ediləcək siniflərin inadlı mübarizəsi olacağı ehtimal edildiyindən onların hamısının ləğv edilməsi nəzərdə tutulurdu. Qeyri-təbii ictimai quruluşun yaradılması üçün diktatura rejiminin qurulmasını bolşeviklər zəruri şərt hesab edirdilər. Hələlik isə onlar cəmiyyətdə olan narazılıqlardan istifadə edir, fəhlə hərəkətinə rəhbərliyi əllərinə keçirmək istəyirdilər. Digər siyasi opponentlərinə qarşı hər cür mübarizə vasitələrindən istifadə edirdilər.

Bolşeviklər ilə menşeviklər arasında münaqişənin ilk dövrlərində Bakı Komitəsinə L.Krasin rəhbərlik edirdi. O, sonralar bolşevik sıralarından uzaqlaşsa da, həmin dövrdə onların mövqeyini müdafiə edirdi. Partiyanın sırası üzvləri üçün isə partiya daxilində parçalanmanın mahiyyəti qaranlıq qalmışdı.

1904-cü ildə Mərkəzi Komitəni təmsil edən, menşevik fraksiyasında olan V.A.Noskovun (Qlebovun) Bakıya gəlişindən sonra onun təklifi ilə Bakı Komitəsinin tərkibinə menşevik V.Mitrov daxil edildi. Onun rəhbərlik etdiyi Bakı Komitəsi partiyanın yeni qurultayının çağırılması ilə bağlı Leninin və bolşeviklərin 1 Mayı bayram etmək təklifini rədd etdi (1, s.45).

Həmin dövrdə davam edən rus-yapon müharibəsinə qarşı olan menşeviklər bolşeviklərdən fərqli olaraq müharibənin yaratdığı ağır vəziyyətdən mövcud quruluşu devirmək üçün inqilabi mübarizə vasitəsi kimi istifadə etməyin əleyhinə idilər. Bu səbəbdən də öz nümayəndələrini Qafqaz İttifaq Komitəsinin müşavirəsinə göndərməkdən imtina etdilər.

Tədqiqatlar göstərir ki, Yaponiya dövləti bu dövrdə Rusiyada olan müxalifət partiyalarının maliyyələşdirilməsində fəal hərəkətlər etmişdir və bu məqsədlər üçün 1000000 ien vəsait ayrılmışdır. Lenin başda olmaqla bolşevik liderləri həmin vəsaiti almaq üçün dəfələrlə cəhdlər göstərmişlər. Lakin menşevik fraksiyasının qətiyyətli mövqeyi sayəsində bu iş baş tutmamış, menşeviklərin isə az bir hissəsi bu maxinasıyaya bulaşmışdır (3, s.113).

Mayın axırlarında Mitrov Bakı Komitəsinin tərkibini menşeviklər ilə doldurur və yerli bolşeviklərin Komitəyə seçilmə xahişlərini rədd edir. Bu səbəbdən 1904-cü ilin iyun ayında Qafqaz İttifaq Komitəsi Bakı Komitəsinə buraxılmış elan etdi. Yeni Komitəni təşkil etmək üçün peşəkar inqilabçı A.M.Stopani Bakıya göndərildi (3, s.24). Bakı Komitəsinin tərkibində 1912-ci ilə qədər bolşevik və menşevik fraksiyaları arasında mübarizə getdi, müəyyən dövrlərdə gah bu, gah da digər fraksiya üstünlüyə malik oldu.

1904-cü ilin siyasi tətili Bakıda fəhlə hərəkətinin daha mütəşəkkil xarakter aldığını göstərir. 1904-cü ilin yanvarında Çin bazarına sahib olmaq uğrunda Rusiya ilə Yaponiya arasında başlanan müharibə Rusiyanın iqtisadi, hərbi-texniki geriliyini üzə çıxardı. Müharibədə rus ordusunun məğlubiyyəti nəinki onun Sakit okean hövzəsində mövqelərini itirməsinə, həm də ölkə daxilində ictimai-siyasi ziddiyyətlərin daha da kəskinləşməsinə gətirib çıxardı. Həmin dövrdə Bakıda inqilabi əhval-ruhiyyə güclənməkdə idi. 1904-cü il dekabrın 13-də Bakıda başlanan tətil tezliklə şəhərin bütün müəssisələrini və neft mədənlərini əhatə etdi. Fəhlələrin yaratdıqları Tətil Komitəsi dekabrın 14-də 34 maddədən ibarət tələbləri sənaye sahibkarlarına təqdim etdilər. İnqilabi əhval-ruhiyyənin coşmasından ehtiyatlanan sənayeçilər siyasi tələbləri rədd etsələr də, iqtisadi tələbləri qəbul etməyə məcbur oldular. Nəticədə dekabrın 30-da fəhlələr ilə sənayeçilər arasında fəhlələrin

“Mazut konstitusiyası” adlandırdıqları müştərək müqavilə imzalandı (4, s.21).

Fəhlələrin sinfi mübarizəsi 1905-ci ildə özünün ən yüksək nöqtəsinə çatdı. Dinc tətillər öz yerini fəhlələr ilə hökumət qüvvələri arasında silahlı toqquşmalara verdi. 1905-ci il yanvarın 9-da bazar günü çara ərizə ilə müraciət etmək istəyən dinc nümayişçilərin güllə-borana tutulması 1905-1907-ci illər burjua-demokratik inqilabının başlanğıcı oldu. Rus hökuməti bütün vasitələr ilə çalışırdı ki, inqilab alovu, ziddiyyətlərin daha çox cəmləndiyi milli ucqarlara yayılmasın. Bunun üçün hökumət təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirməyə başladı. Fevralın 26-da əvvəllər ləğv edilmiş canişinlik bərpa olundu və Vorontsov-Daşkov canişin təyin olundu. Bakı quberniyası və Bakı şəhəri ərazisində hərbi vəziyyət rejimi yaradıldı. Bakıda hərbi qubernator vəzifəsi təsis edildi (6,15). Hökumət Azərbaycanda fəhlə və milli-azadlıq hərəkatını boğmaq üçün xalqlar arasında milli qırğın törətdi və bu yolla xalqın diqqətini inqilabdan yayındırmağa çalışdı.

Rusiyada baş verən silahlı üsyanın təsiri altında 1905-ci ilin mart-aprel aylarında Azərbaycan dəmiryolçularının tətilləri baş verdi. İyun-iyul aylarında Bakı müəssisələrinin 75 faizi tətil hərəkatına qoşuldu. Oktyabrın 7-də Moskva-Kazan dəmiryolunda başlanmış ümumrusiya tətilinə Azərbaycan dəmiryolçuları da qoşuldular. Geri çəkilməyə məcbur olan hökumət oktyabrın 17-də söz, mətbuat, yığıncaq azadlığı, qanunverici orqan olacaq Dumaya seçkilər keçirməyi vəd edən Manifest verdi. Manifestdə çar bildirirdi ki, o, xalqa atəş açmaq haqqında əmr verməmişdir. Guya əsgərlərin birinin əlində tüfəngin ehtiyatsızlıqdan atəş açması digər əsgərləri çaşdırıb və onlar atəş əmrinin verildiyini güman ediblər. Təbii ki, doqquz ay yarımından sonra edilən bu etirafın səmimiyyəti ciddi şəkildə şübhə doğurur. Hökumət eyni zamanda həm burjuaziya, həm də fəhlə hərəkatına qarşı mübarizə aparmaqda acizlik göstərdiyinə görə milli-demokratik hərəkatı fəhlə hərəkatından, xüsusilə bolşevik təsirindən uzaqlaşdırmaq üçün burjua sinfinə müəyyən güzəştlərə getməyə məcbur oldu.

Bakıda mədən-zavod komissiyalarından seçilmiş nümayəndələrin 1905-ci il noyabrın 25-də keçirilən iclasında Bakı Fəhlə Deputatları Soveti yaradıldı. “Sovet” fəhlə tətillərinə rəhbərlik edir, sahibkarlarla danışıqlar aparırdı. Lakin “Sovet” uzun müddət fəaliyyət göstərə bilmədi və 1906-cı il fevralın 23-də fəaliyyətini dayandırdı. Moskvada dekabr silahlı üsyanının boğulmasından sonra inqilab dalğası tədriclə enməyə başladı. Hökumət inqilabda iştirak edən fəhlələrə qarşı cəza tədbirləri həyata keçirdi və bu işdə çarın birinci naziri Stolipin xüsusi rol oynadı. Küçələrdə inqilabçı fəhlələri edam etdirmək üçün dar ağacları quraşdırıldı. Əhali onları istehza ilə “Stolipinin qalstukları” adlandırırdı.

1909-cu ildən başlanan iqtisadi yüksəliş Azərbaycanda fəhlə hərəkatının güclənməsinə təkan verdi. 1912-ci ildə Bakı fəhlələrinin Sibirin Lena mədənlərində nümayiş edən fəhlələrin güllələnməsinə qarşı etiraz nümayişləri oldu. 1912-ci ilin mayında Nuxa müəssisələrinin yarıdan çoxunun tətıl etməsi və polislərlə baş verən toqquşmalar sahibkarların güzəştə getməsi ilə nəticələndi. 1913-cü ildə Bakıda keçirilən ümumi tətıl fəhlələrin tələbləri həyata keçirildikdən sonra dayandırıldı. Hökumət tətıl hərəkatına qarşı mübarizəni daha da sərtləşdirdi və 1914-cü ildə Bakıda hərbi vəziyyət rejimini tətbiq etdi (7, s.125).

I Dünya müharibəsi illərində fəhlələrin onsuz da ağır olan həyat və əmək şəraiti daha da ağırlaşdı. Fəhlələrin iş günü sutka ərzində 14-16 saata çatdırıldı. Fabrik və zavodlarda az maaş verilən qadın və uşaq əməyini daha geniş tətbiq etməyə başladılar. 1917-ci ilin əvvəllərinə yaxın Bakı fəhlələrinin orta əmək haqqı üç qat azalmışdı (5, s.15). İqtisadi vəziyyətin ağırlığı, fəhlələrin siyasi hüquqsuzluğu, müharibədən və hakim sinfin siyasətindən narazılığı mütləqiyyətə nifrət hissini gücləndirir, onların daha da inqilabiləşməsinə səbəb olurdu.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda sinfi mübarizənin tərkib hissələrindən biri də kəndli hərəkatı idi. Kəndli hərəkatı xarakterinə görə çoxşaxəli olması ilə fərqlənir. Bu hərəkat bir tərəfdən çar hökumətinin Azərbaycanda yeritdiyi milli əsarətə və xristianlaşdırmaya qarşı yönəlmişdirsə, digər tərəfdən isə feodal əsarətinə qarşı yönəlmişdi. Ona görə də kəndli hərəkatı bir tərəfdən milli-azadlıq hərəkatının tərkib hissəsidirsə, digər tərəfdən sinfi mübarizənin xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir.

XX əsrin əvvəllərində kəndlilər ənənəvi mübarizə üsullarından istifadə edərək, hökumət sərəncamlarını yerinə yetirməkdən boyun qaçırır xəzinəyə vergi ödəmir, mülkədarların xeyrinə mükəlləfiyyətləri yerinə yetirmir, çar məmurlarına, bəylərə, kazaklara silahlı müqavimət göstərirdilər. 1905-ci ilin fevralında Gəncə quberniyasında Dəllər və Alabaşlı kəndlərində kəndlilər qolçomaqların mülklərini dağıtdılar. Hökumət qoşunları tərəfindən həmin kəndlər top atəsinə tutuldu. Kəndli hərəkatı təkcə Yelizavetpol quberniyasında deyil, Bakı quberniyasında da güclü idi. 1905-ci ilə aid rəsmi sənəddə bildirilir ki, əhəlinin olduqca həyəcanlı vəziyyətini nəzərə alaraq, Cavad qəzasının meşə qoruyucularını və ümumiyyətlə qoruyucuları tufənglə silahlandırmaq lazımdır. Hökumət nümayəndələri kəndlilərin silahlarını müsadirə etmək istədikdə isə silahlı müqavimətə rast gəlirdilər. Məsələn, pristav 10 nəfər strajniklə Qaryagin qəzasının Qaradağlı kəndinə gələrək kəndlilərin silahlarını müsadirə etmək istədikdə, kəndlilər “vurun, onları vurun” deyərək onların üzərinə hücum etmişdilər (6, s.22). Mülkədar, dövlət torpaqlarının zəbt edilməsi Azərbaycan kəndlilərinin mübarizəsinin geniş yayılmış və kəskin formalarından biri kimi meydana çıxmışdır. Lakin kənd-

lilərin bu mübarizəsi hələ mütəşəkkil xarakter daşımır və buna görə də belə çıxışlar tez yatırılırdı.

Kəndli hərəkatının geniş yayılmış formalarından biri də qaçaq hərəkatı olmuşdur. Göyçay və Şamaxı qəzalarında qaçaq Zahidin, Zaqatala dairəsində Məşədi Yusifin, Gəncə və Qazaxda Qandal Nağının, Həsən Ləzgi oğlunun, Qarabağda Süleymanın dəstələri məşhurlaşmışdı.

I Dünya müharibəsi Azərbaycanda kəndli təsərrüfatlarının bərhad hala düşməsinə, kəndlilərin istismarının güclənməsinə səbəb olmuşdu. Bu da öz növbəsində kəndlilərin hökumət dairələrinə və onların köməkçilərinə qarşı mübarizəsinin şiddətlənməsinə gətirib çıxarırdı. Yelizavetpol, Şuşa, Qazax, Lənkəran və Quba qəzalarının bir sıra kəndlərində kəndlilər hərbi vergilər toplanmasına və mülkədarların azgınlığına qarşı müqavimət göstərirdilər. 1916-cı ilin martında Ərəş qəzasında Aral kəndinin əhalisi ilə mülkədarlar arasında torpaq üstündə toqquşma baş vermişdi. Kəndə gələn polis nəfərlərini kəndlilər silahla qarşılamışdılar. Quba qəzasının Yergünc kəndində, Ərəş qəzasının Məncər-Qaraoğlan və Şərifli kəndlərində, Lənkəran qəzasının Petrovka kəndində və başqa yerlərdə hərbi vergilərin dözülməzliyi və çar məmurlarının azgınlığı üzündən kəndli həyəcanları olmuşdur. Qazax qəzasının Qaraqaya kəndində polislər ilə toqquşma olmuşdur. Kəndlilər özbaşına mülkədar Məlik Kələntərovların torpaqlarında yetişdirilən məhsulu yığmışdılar. 1916-cı ilin dekabrında Qafqaz hərbi dairəsinin qərargah rəisinin adına göndərilmiş raportların birində deyilirdi: “Şuşa və Quba sakinləri Bakıdan və Tiflisdən cürbəcür silah alaraq silahlanırlar. Silahlanmaqda məqsəd budur ki, əgər onları müdafiə üçün işləməyə çağırırsalar, müqavimət göstərsinlər” (9).

Yelizavetpol, Şamaxor və Qazax qəzalarında kəndlilər mülkədarlara qarşı qətiyyətlə çıxış edirdilər. Bu qəzalarda Müseyib Əliyev, Salman Əlibəyov kimi kəndli başçıları özlərinin mübarizliyi və igidlikləri ilə xalqın rəğbətini qazanmışdılar. Yelizavetpol, Nuxa, Cavanşir, Şuşa qəzalarında və başqa qəzalarda qaçaq hərəkatı xeyli canlanmışdı. Bəzi üsyançı dəstələrdə yüzdən çox silahlı kəndli var idi.

Fəhlə hərəkatının təsiri altında əsgərlərin inqilabi çıxışları da tez-tez baş verirdi. Rus əsgərləri daha çox siyasi proseslərə müdaxilə edir, getdikcə daha artıq inqilabiləşirdi. Tətillərdə iştirak etmək üstündə hərbi xidmətə çağırılan fəhlələr əsgərlər arasında siyasi təbliğat aparır, ordunun daha sürətlə inqilabiləşməsinə səbəb olurdular. 1915-ci ilin yayında və payızında Qafqaz cəbhəsindəki bir sıra qoşun hissələrində həyəcanlar baş verdi. 1916-cı ilin fevral ayında Bakıda olan qoşun hissələrinin bir çox əsgərləri aclıq üzündən qiyam qaldıran əhaliyə açıqca rəğbət göstərirdilər (10, s.110). 1916-cı il mayın axırlarında Qafqaz cəbhəsində Türküstan polkunun dördüncü rotası döyüşə getməkdən imtina etdi. İyunda isə yenə həmin polkun 9-cu

rotası döyüş mövqelərinə çıxmadı. 1916-cı ilin son iki ayı ərzində Qafqaz cəbhəsinin təkcə I və XV ehtiyat briqadalarından 3441 nəfər əsgər fərarilik etmişdi (11, s.16).

Beləliklə, fəhlələrin tətil mübarizəsi, kəndli həyəcanları, əsgərlərin hakimiyyətə tabəsizlik göstərməsi imperiyanın hər yerində olduğu kimi, Azərbaycanda da sinfi mübarizənin yüksək səviyyədə olduğunu və inqilabi böhranın yetişdiyini göstərirdi.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan tarixi: 3 cildə, II c., Bakı, 1964, 968 s.
2. Azərbaycan tarixi: 7 cildə, V c., Bakı, 2008, 427 s.
3. Azərbaycan Kommunist Partiyası tarixinin öçerkləri. Bakı, 1986, 486 s.
4. *Allahverdiyev S., Haqverdiyev Ə, Behbudov M.* Azərbaycan tarixi. Bakı, 2005, 332 s.
5. *İsmayilov M.* Birinci rus inqilabı dövründə Azərbaycanda kəndli hərəkəti. Bakı, 1955, 114 s.
6. *Məmmədov Ə.* Azərbaycanda milli-azadlıq hərəkəti. Bakı, 2009, 263 s.
7. *Багирова Т.С.* Политические партии и организации Азербайджана в начале XX века. Баку, 1997, 372 с.
8. *Виноградов В.Н.* Еще раз о новых подходах к истории первой мировой войны // Новая и новейшая история, М., 1995, №5, с.68
9. *Сейидзаде Д.В.* Азербайджанские депутаты в Государственной Думе России. Баку, 1991, 342 с.
10. *Ибрагимов З.* Революционное движение в Азербайджане в годы первой мировой войне // Труды Аз. ФИЛ. ИМЛ. Т.11, Баку, 1948, с.16
11. Первая мировая война 1914-1918 гг. М., 1968, 115 с.

Redaksiyaya daxil olub 19.02.2024